

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΩΣ ΕΤΡΑΓΟΥΔΗΣΕ ΤΟ ΠΑΣΧΑ Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

Ἡ γιορτὴ τοῦ Πάχα ὑπῆρξεν ἢ κατ' ἔσοχὴν γιορτὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ πάντοτε οἱ χριστιανοὶ τὴν γιόρταζαν μὲ τὴ μεγαλύτερη μεγαλοπρέπεια. Οἱ Δυτικοὶ εἶχαν τὰ Χριστούγεννα κι' ἴσως ἀπὸ ἀντίδραση τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔδωκε στὸ Πάσχα τὰ πρωτεῖα. Κι' ἐφ' ὅσον ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία μεσορρανοῦσε ἡ γιορτὴ γίνονταν μὴ τὴν ἐπισημότητα στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ στὶς ἄλλες πόλεις τοῦ Κράτους. Ὅταν ὅμως ἔπεσε, οἱ φανατικοὶ Τούρκοι, μὲ μεγάλη δυσκολία ἄφηναν νὰ γιορτάζεται τὸ Πάσχα. Ἄλλ' ὁ Μωάμεθ ὁ Β', ὁ εὐεργέτης αὐτὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δίνοντας τὰ προνόμια, ἐπέτρεψε καὶ τὸν ἐπίσημο γιορτασμὸ τῆς Ἀναστάσεως. Μέσα στὸν ὄρισμό του ὑπῆρχε κι' εἰδικὴ διάταξι γιὰ τὸ Πάσχα, ποὺ καθώριζε τὰ ἑξῆς: «*Ἐορταζέτωσαν οἱ χριστιανοὶ τὸ Πάσχα μετὰ πάσης ἐλευθερίας καὶ τῆς συνήθους παρατάξεως ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας, καθ' ἃς αἱ πόλεις τοῦ τείχους τοῦ Φαναρίου μενέτωσαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀνεωγμέναι*». Στὰ Γιάννινα ἐπίσης, στὴν Σμύρνη, στὴν Ἀδριανούπολι, στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πόλεις, τὸ Πάσχα γιορτάζονταν μεγαλοπρεπέστατα. Οἱ Τούρκοι ὄχι μόνον ἐπέτρεπαν τὶς κωδωνοκρουσίαι, μὰ καὶ τοὺς πυροβολισμοὺς καὶ τὶς φωτοχυσίαι. Σὲ πολλὰ μέρη κι' αὐτοὶ οἱ Τούρκοι παίρναν μέρος στὴν Ἀνάστασι καὶ μάλιστα τὴ νύχτα, πυροβολοῦντες κι' αὐτοὶ καὶ τσουγκρίζοντας κόκκινα αὐγά μὲ τοὺς Ρωμηοὺς.

Γιὰ τὶς ἄλλες γιορτὲς οἱ Τούρκοι ἔδειχναν ἀδιαφορίαν καὶ δὲν ἄφηναν πολλὰς ἐλευθερίας στοὺς Χριστιανοὺς. Γιὰ τοῦτο τὸ Πάσχα, καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρξεν ἢ κατ' ἔσοχὴν θρησκευτικὴ γιορτὴ τῶν Ἑλλήνων· κι' ἂν μέχρι σήμερα γιορτάζεται τόσο θερμὰ, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν παράδοσι τῶν χρόνων ἐκείνων. Πολλοὶ περιηγητῆς, ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὰ νεώτερα χρόνια, μὲ μεγάλη περιέργεια παρακολούθησαν τὸ Πάσχα μὰς κι' ἔγραψαν ἐνδιαφερότατες σελίδες στὰ ταξίδια τους. Ἀκόμη καὶ σήμερα βλέπουμε αὐτὴ τὴν περιέργειαν στὰ πρόσωπα τῶν ξένων τόσο κατὰ τὴν περιφορὰ τῶν ἐπιταφίων, ὅσο καὶ κατὰ τὴν νύχτα τῆς Ἀναστά-

σεως. Εἶναι γνωστὸ πὺς στὸ πρῶτο Πάσχα, ποὺ γιόρτασε ἡ πατρίδα μὰς μὲ βασιλεῖα τὸν Ὀθωνα, στὰ 1834, ἔγινε μεγάλο ἐπεισόδιον στὸ Ναύπλιο καὶ στὴν ἐκκλησιὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου: Τὴ χρονιά ἐκείνη ὁ γιορτασμὸς πῆρε τὴ μορφή ἐπίσημης πιά τελετῆς κι' οἱ πολλοὶ ξένοι ποὺ βρίσκονταν τότε στὴν πρωτεύουσα τοῦ νέου κράτους ξαφνιασθήκαν κάπως ἀπὸ τὸ θέαμα. Χωρὶς νὰ πάρουν ἄδεια μῆκαν στὸ γυναικωνίτη κι' ἐκεῖθε παρακολούθησαν τὴ λειτουργίαν. Τοῦτο ἐξώργισε τοὺς Ἑλληνας, ποὺ τὸ θεώρησαν σὰν προσβολὴ στὶς συνήθειαι τοῦ τόπου, ποὺ δὲν ἐπέτρεπαν ποτὲ τὴν εἴσοδον ἀνδρῶν καὶ μάλιστα ξένων στὸ γυναικωνίτη. Ἄλλ' ὁ Ὀθωνας, βλέποντας τὴ σύγκλιση, ἐπενέβηκε κι' ἔτσι τὰ πράγματα ἡσύχασαν, ἀφοῦ οἱ ξένοι κατέβηκαν ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη καὶ παρακολούθησαν τὴν ἱεροτελεσίαν στὸ ναό.

Ἡ νεοελληνικὴ ποίησις πολλὰς φορὰς τραγούδησε τὸ Πάσχα, μὰ ὁ ἐθνικὸς μὰς ποιητῆς, ὁ Σολωμὸς, εἶναι κείνος ποὺ ἀναμέτρησε ὅλο τὸ κατανυκτικὸ μεγαλεῖο τῆς ἱεροτελεστίας καὶ ζήτησε νὰ τὸ παραστήσει μέσα στὴν τέχνη του. Βαθύτατα χριστιανὸς, μὲ θερμὸ κι' εἰλικρινέστατο θρησκευτικὸν αἶσθημα, τόσο ἐνοιῶσε τὸ Πάσχα, ὥστε σ' ἕνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἔργα του, τὸ «*Λάμπρο*», τὸ σπουδαιότερο καὶ παραστατικώτερο μέρος του παίζεται τὴν νύχτα τῆς Ἀναστάσεως καὶ μέσα στὴν ἐκκλησιὰ. Ὁ ποιητῆς εἶχε ζήσει στὴν Ἐπτάνησο κι' ἐκεῖ οἱ Βενετοὶ δὲν ἐπέτρεπαν ἐντελῶς ἐλευθερὰ νὰ γιορτάζεται τὸ Πάσχα. Γιὰ τοῦτο εἶχε μιὰ μυστικώτατη καὶ πολὺ ἐσωτερικὴ σημασίαν γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν νησιῶν. Κι' ἡ ὑπόθεσι τοῦ «*Λάμπρου*» εἶναι ἀντλημένη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοποθετημένη στὰ Γιάννινα στὰ φοβερά χρόνια τοῦ Ἀλή Πασᾶ. Ἄλλ' ὁ Σολωμὸς, ἂν καὶ τὸ ἔργο του παίζεται σὲ μέρος Τουρκοκρατούμενο, ὅμως μὰς ἔδωσε τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἐπτανησιακοῦ Πάσχα πολὺ χαρακτηριστικοῦ, μὲ πολὺ τοπικὸ χρῶμα καὶ μ' ἕνα βαθύτατο θρησκευτικὸν αἶσθημα, σχεδὸν καθολικόν. Βέβαια ὁ «*Λάμπρος*» εἶναι μιὰ τραγωδία φρικιαστικὴ, ἀλλ' ὁ Σολωμὸς κατάρθωσε μέσα σὲ πολλὰς στροφὰς του νὰ μὰς

μεταδώσει δλη τή μυστικότητα, δλη τήν κα-
τάνυξη κι' δλη τή χαρά ένός 'Ελληνικού κι'
'Επτανησιακού Πάσχα τών χρόνων τής Τουρ-
κοκρατίας. Καί κάτι περισσότερο : μάς ζω-
γράφισε μ' έξαισιές πινελιές δλη τή μυστα-
γωγία τής τελετής τής 'Αναστάσεως : Είναι
λαμπρή άνοιξιάτικη νύχτα, άστεροφώτιστη,
κι' ό Σολωμός πρίν μπει στην έφιαλτική ά-
νάλυση του ήρώα του, μάς τόν παρουσιάζει
μέσα σ' αύτή τήν θεϊκή νύχτα τής 'Ανα-
στάσεως, όταν βγαίνει για νά άναπνεύσει
λίγο στον καθαρόν άγέρα. Νοιώθει πώς δέν
είναι έπιτετραμένο σ' αύτόν νά μπει στην
έκκλησιά μαζί με τούς άλλους. Είναι ένο-
χος, είναι κολασμένος. Με τή σκέψη του
παρακολουθεί τήν τελετή κι' από μακρυά,
χωρίς νά μπορεί νά πάρει μέρος στη χαρά.
"Έτσι ό ποιητής μάς δίνει, μέσα σε διαδο-
χικές σκηνές, τό μεγάλο πίνακα του Πάσχα :
'Η τελετή στά χρόνια τής Τουρκοκρατίας
δέν γινόταν τά μεσάνυχτα, όπως σήμερα,
μά τά ξημερώματα, στις τρεις ή τέσσερες
τό πρωί. Τό ίδιο γινόταν και στην 'Επτά-
νησο. Οι χριστιανοί βγαίναν και πήγαιναν
στην έκκλησιά, άναπνέοντας όλες τις αύρες
τής άνοιξεως κι' όλο τό μοσχοβόλημα των
λουλουδιών. 'Ο ποιητής αρχίζει τήν περι-
γραφή του σ' αύτή τήν άνοιξιάτικη αύγινή
στιγμή, ένώ οι πιστοί πορεύονται κι' ύστερα
μπαίνουν στο ναό :

*Καθαρώτατον ήλιο έπρομηνούσε
τής αύγής τό δροσάτο ύστερο άστέρι.
Σύγνεφο, καταχνιά δέν έπερνούσε
τουρανου σέ κανένα από τά μέρη.
Κι' από κεί κινημένο άργοφυσούσε
τόσο γλυκό στο πρόσωπο τάγέρι
πού λές και λείι μες τής καρδιάς τά φύλλα
γλυκειά ή ζωή κι' ό θάνατος μαυρίλα.*

*Χριστός 'Ανέστη! Νέοι, γέροι και κόραις
όλοι μικροί, μεγάλοι έτοιμαστήτε.
Μέσα σταίς έκκλησίαις ταίς δαφνοφόραις
Με τό φως τής χαράς συμμαζωχτήτε.
'Ανοίξετε άγκαλιαίς ειρηνοφόραις
όμπροστά στους άγίους και φιληθήτε,
Φιληθήτε γλυκά χείλη με χείλη,
Πέστε Χριστός 'Ανέστη, έχθροι και φίλοι.*

*Δάφναις εις κάθε πλάκα έχουν οι τάφοι
και βρέφη ώραία στην άγκαλιά οι μανάδες.
Γλυκόφωνα κυτιώντας ταίς ζωγραφι-
σμέναις εικόνες ψάλλουν οι ψαλτάδες.
Λάμπει τ' άσήμε, λάμπει τό χρυσάφι,
άπό τό φως, πού χύνουν οι λαμπάδες.
Κάθε πρόσωπο λάμπει άπ' τ' άγιοκέρι,
όπου κρατούν οι χριστιανοί στο χέρι.*

Τί νά πρωτοθαυμάσουμε στους στίχους

αυτούς ; 'Αφού ό ποιητής μάς τοποθέτησε
μέσα σε μία θεϊκή αύγή τής Ζακύνθου, πού
μόνον όσοι πήγαν στο μυρόβλητο νησί τήν
έποχή τής άνοιξεως, γνωρίζουν τό θαύμα τής
λονικής φύσεως, ύστερα μάς περιγράφει τήν
τελετή τής 'Αναστάσεως, τήν ιεροτελεστία
του Πάσχα. Τό «Χριστός 'Ανέστη», θ' άν-
τηχήσει σε λίγο κι' όλοι μικροί και μεγάλοι
έτοιμάζονται για νά πορευθούν στις έκκλη-
σιές, πούνε δαφνοστολισμένες. Στην 'Επτά-
νησο τή νύχτα τής 'Αναστάσεως ρίχνουν
στο δάπεδο των διαφόρων ναών όχι μό-
νον δάφνες, μά κι' άλλα λουλούδια κι' έτσι
όλόκληρη ή έκκλησιά μοσχοβολάει από ά-
πόκοσμες ευωδιές. Κι όχι μόνο τουτο : 'Ε-
κει ανταλλάσσεται κι' ό άσπασμός του Πά-
σχα γενικώς, ένώ σε πολλά μέρη τής 'Ελ-
λάδας έχει καταργηθεί. 'Αλλο έθιμο πού
διατηρείται ακόμη είναι κι' ή έπίσκεψη των
τάφων κι' ό στολισμός τους με δάφνες κι'
άλλα λουλούδια τό πρωί του Μεγάλου
Σαββάτου. 'Ο Σολωμός περιγράφει τό
πράγμα στο στίχο πού δέν θα καταλαβαί-
ναμε άλλοιώς :

*«Δάφναις εις κάθε πλάκα έχουν οι τάφοι
και βρέφη ώραία στην άγκαλιά οι μανάδες».*

Οι τάφοι ήταν στις έκκλησιές. Δέν ύ-
πήρχαν τότε δημόσια νεκροταφεία κι' οι πε-
ρισσότεροι ήσαν κοντά στους ναούς, ιδίως
τους οικογενειακούς. "Υστερα ό ποιητής
μάς ζωγραφίζει τό έσωτερικόν τής έκκλη-
σιάς, τις μητέρες, πού κρατούν ώραία βρέφη
στις άγκαλιαίς, τους ψάλτες, τό φως των
κεριών, πού φωτίζει τά πρόσωπα και γενι-
κώς με μιάν ασύλληπτη ζωγραφική δεξιοτε-
χνία και ρυθμική, πού βγαίνει από τις λέ-
ξεις, μάς μεταδίδει τήν έσωτερικήν ύποβλη-
τικότητα του ναού τή γιομάτη φως και μου-
σική. Μέσα στο ναό όλα λάμπουν, όλα φω-
τίζονται από τή χαρά τής προσμονής τής
'Αναστάσεως, ένώ σε λίγο θ' άντηχήσει τό
«Χριστός 'Ανέστη» και θα δοθεί τό φίλημα
τής αδελφώσεως και τής συγχωρήσεως
όλων.

Πρέπει νά παρακολουθήσει κανείς λέξη
πρός λέξη τόν ποιητή για νά μπορέσει νά
μπει μέσα στο θείο μυστήριο των στίχων
του, πού δέν είναι μόνο στίχοι μιας ύπέροχης
μουσικής αποδόσεως, μά περικλείουν και
τήν θρησκευτική παράδοση των 'Ελλήνων
σ' όλες της τις λεπτομέρειες. Μέσα σ' αυ-
τούς ό Σολωμός είναι ό κατ' έξοχήν ψυχο-
γράφος τής έλληνικής ζωής, πού δέν πα-
ραλείπει τίποτα από τήν έκκλησιαστική πα-
ράδοση του τόπου του και πού τήν περι-
γράφει σαν άληθινός ζωγράφος. Καί πραγ-
ματικώς πού κάτω στη «Δέηση τής Μαρίας»
πού γίνεται «τό έσπέρας τής Λαμπρής» ό
ποιητής συνεχίζει τήν περιγραφή του. 'Η
ήρωίδα του προβαίνει τή μοσχοβολισμένη
νύχτα, για νά παριδιαβάσει και ξεχάσει
λίγο τόν πόνο της. Τάστέρια λάμπουν ψη-

λά και τόσο φωτεινά, πού κάνουν και κείνα Ἀνάσταση πού πέφτει στοῦ πελάγου τὸν δλόστρωτο καθρέφτη. Ὅλα προσκαλοῦν στὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, μὰ τὴν ψυχὴ τῆς Μαρίας κυριεύει ἡ θλίψη κι' ἡ ἀπόγνωση. Στέκεται κι' ἐνῶ ἀκούει τὴν ἀρμονία τῆς φύσεως, παρακαλεῖ τοὺς οὐρανοὺς νὰ μεσιτεύσουν στοῦ Χριστοῦ, π' ἀναστήθηκε, νὰ τὴν ἐλεηθεῖ. Ἡ ἰδέα τῆς Ἀναστάσεως τόσο βαθειὰ τὴ συνεπαίρνει, ὥστε νομίζει πῶς τὰ οὐράνια γιομίζουν ἀπὸ «ἀλληλοῦϊα» κι' ὄλα—ἔμψυχα κι' ἀψυχα—ζοῦν κι' ἀγάλονται γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Κυρίου:

«Ὁ οὐρανὸς ἀλληλοῦϊα ἠχολογᾷ
κατὰ τὴ γῆν ἐρωτευμένος κλίνει,
Ζῆ τοῦ νεροῦ κι' ἡ στάλα πού κολλάει
στοῦ ποτηρι' ἀλληλοῦϊα ἐγὼ κι' ἐκείνη».

Κι' ἡ στάλα τοῦ νεροῦ, πού κολλάει στοῦ ποτηρι' κι' αὐτὴ ζωντανεύει και θέλει νὰ πάρει μέρος στὴ χαρὰ τῆς ἀναστάσεως, ψάλλοντας ἀλληλοῦϊα μαζί με τὴν ἠρωίδα, πού κι' αὐτὴ εἶναι κάτι μικρὸ κι' ἀσήμαντο, ὅπως κι' ἐκείνη. Ἀπὸ τοὺς ἀπέραντους δηλ. κόσμους τῶν οὐρανῶν, ὡς τὰ παραμικρότερα τῆς ζωῆς, ἀντηχεῖ τὸ ἀλληλοῦϊα. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῶν κάπως αἰνιγματικῶν στίχων: «ζῆ τοῦ νεροῦ κι' ἡ στάλα πού κολλάει στοῦ ποτηρι' ἀλληλοῦϊα ἐγὼ κι' ἐκείνη». Κι' ὁ ποιητὴς συμπληρώνει: Δέν εἶναι μονάχα οἱ οὐρανοὶ πού κλίνουν ἐρωτευμένοι πρὸς τὴ γῆ, ἠχολογώντας τὸ ἀλληλοῦϊα. Δέν εἶναι ἡ στάλα τοῦ νεροῦ κι' ἡ Μαρία πού νοιώθουν τὰ ἴδια συναισθήματα, μὰ κι' αὐτὴ ἡ Κόλαση χαίρεται κι' ἀστράφτει· ἀφήνει τὴ μαυρίλα τῆς κι' «ἀσπρίζει», ἐνῶ τὸ πέρασμα τοῦ λυτρωτῆ Χριστοῦ μέσ' ἀπὸ τὴν ἄβυσσο βουίζει και συνταράζει τὰ πνεύματα τοῦ κάτω κόσμου. Παραθέτουμε ὀλόκληρο τὸ ἀπόσπασμα γιὰ νὰ δειχθεῖ ἡ μεγάλη του συνοχή κι' ἐκφραστικότητα:

Και προβαίνει ἡ Μαρία λίγη νὰ πάρει
δροσιὰ στὰ στηθικὰ τὰ μαραμένα.
Εἶνε νύχτα γλυκειὰ και τὸ φεγγάρι
Δὲ βγαίνει νὰ σκεπάσει ἄστρο κανένα.
Περίσσια, μύρια, σ' ὄλη τους τὴ χάρη
Λάμπουν ἄλλα μονάχα, ἄλλα δεμένα
Κάνουν κι' ἐκείνα Ἀνάσταση, πού πέφτει
τοῦ δλόστρωτου πελάου μὲς τὸν καθρέφτη.

«Τὰ μαλλιά σέρνω στὰ λιγνά μου στήθη.
Δένω σταυρὸ τὰ χέρια. Οὐράνια, θεῖα!
Πέστε ἐκείνου πού σήμερα ἀνεστήθη
νὰ ἐλεηθῆ τὴ μαύρη τὴ Μαρία.
Μέρα εἶναι Ἀγάπης. Ἄδης ἐνικήθη.
Καίονται τὰ σπλάχνα, καίονται τὰ στοιχεῖα

Κι' ἡ πυρκαγιὰ τοῦ κόσμου ἀναγαλλιᾷ
και κατ' αὐτῶν¹⁾ τὴ σπίθα τῆς τινάζει.

Ὁ οὐρανὸς ἀλληλοῦϊα ἠχολογᾷ
Κατὰ τὴ γῆν ἐρωτευμένος κλίνει,
Ζῆ τοῦ νεροῦ κι' ἡ στάλα ὅπου κολλάει
στοῦ ποτηρι'. Ἀλληλοῦϊα ἐγὼ κι' ἐκείνη,
Ὅταν ἡ Πύλη ἀκούστηκε νὰ σπάη
Τὶ χλαλοῦ στὸν κάτω κόσμον ἐγίνη
Χαίρεται μέσα ἡ ἄβυσσο κι' ἀσπρίζει,
ὁ περασμὸς τοῦ Λυτρωτῆ σφυρίζει».

Ἐδῶ τελειώνουν οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ, οἱ ἀφιερῶμένοι στὴν Ἀνάσταση και στοῦ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων. Ἀναμφισβήτητα εἶναι ἀπὸ τοὺς καλλίτερους, πούχουμε στὴ γλῶσσα μας κι' ὁ ποιητὴς τῆς ὁ πρῶτος, πούνοιωσε βαθύτατα τὴν θρησκευτικὴ κι' ἐθνικὴ σημασία τῆς μεγάλης γιορτῆς. Χρειαζόνταν βέβαια μεγάλη προσοχή και μεγα-

1) Ὁ Πολυλάς διώρθωσε τὸ στίχο σέ: «Κατ' Αὐτὸν» και σημειώνει τὰ ἐξῆς: (σελ. 143—144 σημ. 4 ἐκδ. Κέρκ.). «Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ποιήματος ἔστρεψεν ὁ ποιητὴς νὰ δημοσιευθῆ εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀνθολογίαν (φάκελος Α' Ἰανουάρ. 1834), ὅθεν τὸ λαμβάνω, μόνον ἐδιώρθωσα (:) εἰς κάποια μέρη τὴν ἀμελημένη στίξι, και ἓνα τυπογραφικὸ λάθος εἰς τὴν στροφή 2 στίχ. 8 τὸ ὅποιον ἀφανίζει (:) τὸ νόημα. Ἡ Ἰόνιος Ἀνθολογία, και κατόπι τῆς ὅσοι ἐξανατόπωσαν τοῦτο τὸ κομμάτι, ἔχουν:

Και κατ' ΑΥΤΩΝ τὴ σπίθα τῆς τινάζει

Και ὅμως βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς εἶπε κι' ἔγραψε:

Και κατ' ΑΥΤΩΝ τὴ σπίθα τῆς τινάζει

Ἐνωδώντας, και τὸ βλέπει καθέννας, «Ἐκείνον πού σήμερα ἀνεστήθη».

Κι' ὅμως ὁ ποιητὴς ἔγραψε: «Κατ' ΑΥΤΩΝ» ἐνῶ ὁ Πολυλάς παρεξήγησε και παρερμήνευσε τὸ στίχο, δείχνοντας πῶς πολὺ λίγα κατάλαβε ἀπὸ τὴν ὑπέροχη ποίηση τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ πραγματικὴ ἐρμηνεία τοῦ στίχου εἶνε ἡ ἐξῆς: Καίονται τὰ σπλάχνα τοῦ Ἄδης, καθὼς και τὰ κακὰ πνεύματα (: στοιχεῖα) τοῦ κάτω κόσμου κι' ἡ πυρκαγιὰ τοῦ κάτω κόσμου χαίρεται κι' αὐτὴ και κατ' αὐτῶν (τῶν στοιχείων) τινάζει τὴ σπίθα τῆς. Εἶναι ἀδύνατο ὁ ποιητὴς νὰ εἶπε πῶς ἡ πυρκαγιὰ τοῦ κάτω κόσμου ρίχνει τὴ σπίθα τῆς πρὸς τὸ λυτρωτῆ Χριστό!! Εἶναι τερατώδης ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πολυλά, ἀν παραδεχθοῦμε τὴ διόρθωση πού κάνει στοῦ στίχο: Ἡ πυρκαγιὰ τῆς κολάσεως νὰ τινάζει τίς σπίθες τῆς κατὰ τοῦ Θεοῦ!! Ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν κάτω ὁ ἴδιος μᾶς λέει πῶς ὁ κάτω κόσμος στὴν ἀνάσταση τοῦ Κυρίου χαίρεται κι' ἡ μαύρη ἄβυσσο (ὁ Ἄδης) ἀσπρίζει και τότε μόλις ὁ λυτρωτῆς ἀνασταίνεται κι' ὁ περασμὸς του σφυρίζει:

Ὅταν ἡ Πύλη ἀκούστηκε νὰ σπάη

Τὶ χλαλοῦ στὸν κάτω κόσμον ἐγίνη.

Χαίρεται μέσα ἡ ἄβυσσο κι' ἀσπρίζει

ὁ περασμὸς τοῦ Λυτρωτῆ σφυρίζει.

Ἄλλως τε τὴν γραφὴ «κατ' αὐτῶν» ἔχει κι' ὁ Σάντερς στὴν συλλογὴ του τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (σελ. 256) κι' ὁ Γρασσέτης στὴ μετάφραση τοῦ Λάμπρου, (σελ. 102), καθὼς κι' ὁ Στάης, ὁ φίλος του πού ἐρμήνευσε πλατύτατα τὸ ἀπόσπασμα τῆς «Ἰονίου Ἀνθολογίας» (σελ. 11). Ὁ Πολυλάς, εἶμαι βέβαιος πῶς ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῆς τρίτης περιόδου και τοῦ «Κρητικοῦ», πολὺ λίγα κατάλαβε κι' ἀπὸ ἀποψη ἐνοπιῶν κι' ἀπὸ ἀποψη μορφικῆς τελειότητος τῶν στίχων. Σεβάστηκε τὰ κείμενα πού δημοσίευσε πιστὰ χωρὶς νὰ τὰ ἐννοεῖ...

λύτερη δεξιοτεχνία γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς περιγραφῆς αὐτῆς καὶ συγχρόνως ὑπέροχη θρησκευτικὴ ἔξαρση καὶ μελέτη ὄχι μόνο τοῦ τυπικοῦ μέρους τῆς τελετῆς, μὰ καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἶναι πολὺ δύσκολη ἡ ἐκμετάλλευση τέτοιων θεμάτων. Ἄλλ' ὁ Σολωμός κατάρθωσε νὰ μᾶς δώσει τὸ Πάσχα μέσα στὴ θρησκευτικώτερη κι' ἔθνικώτερη ἀπόδοση. Κάθε του στίχος ἀνέβρυσε ἀπὸ τὶς καθαρώτερες πηγές τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἀπὸ τὶς οὐσιαστικώτερες συνήθειες τῆς ἐκκλησίας μας, καθὼς κι' ἀπὸ τὴ βαθύτατη κατανόηση τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κανένας νεοέλληνας ποιητὴς δὲν ζωγράφισε μὲ τόσον ἔθνικὸ χρῶμα καὶ δὲν ἀπέδωσε μὲ τόση χριστιανικὴ συγκίνηση τὸ Πάσχα τῆς πατρίδας μας κι' ἰδίως τῆς Ἑπτανήσου. Ὁ Σολωμός πραγματοποίησε σ' ὅλη του τὴν ἔκταση τὴν ἰδέα, ποὺ διατύπωσε στοὺς Στοχασμοὺς του: «Ὁ θεμελιώδης ρυθμὸς τοῦ ποιήματος ἄς στυλωθῆ εἰς τὸ κέντρο τῆς ἐθνικότητος. Εἰς αὐτὸ θὰ ἐισαρχωθῆ τὸ οὐσιαστικώτερο καὶ ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Ἡ Πατρίδα καὶ ἡ Πίστις». Ἐθνισμὸς καὶ Πίστις ἀδελφώνονται μέσα στὸ «Λάμπρο». Καὶ πραγματικῶς, ποιὸς ἄλλος μποροῦσε νὰ γράψει τὶς ἀθάνατες στροφές γιὰ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη» καὶ τὸ φίλημα τῆς Ἀναστάσεως, πλαισιωμένες μέσα στὴν ὑπέροχη ἑλληνικὴ φύση, ὅπως ὁ Σολωμός; Ἀθέλητα ξανάρχονται στὰ χεῖλη μας αἱ οὐράνιοι στίχοι του:

*Χριστὸς Ἀνέστη! Νέοι, γέροι καὶ κόραις
Ὅλοι μικροὶ μεγάλοι ἐτοιμασθῆτε...
Ἀνοίξετε ἀγκαλιᾶς εὐρηνοφόραις
ὀμπροστὰ στοὺς Ἁγίους καὶ φιληθῆτε.
Φιληθῆτε γλυκὰ χεῖλη μὲ χεῖλη,
Πέστε: «Χριστὸς Ἀνέστη», ἐχθροὶ καὶ φίλοι.*

Στὸ βιβλίο μας γιὰ τὸ Σολωμὸ γράψαμε τὰ ἑξῆς, σχολιάζοντας τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς: «Ποτὲ ἢ ζωγραφικὴ νὰ ποῦμε ποίηση δὲν ἀνταποκρίθηκε τόσον ἔντονα στὶς ἀγνότερες ἐναλλαγές τῆς ἑλληνικῆς φύσεως. Ὁ ποιητὴς ἀπόδωσε μέσα σὲ μουσικώτατους στίχους, ὅλη τὴν πλαστικὴ ὁμορφιά τῆς χώρας μας. Ἀπὸ τῶρα ἀγωνίζεται νὰ πλαστικοποιήσῃ τὴ μουσικὴ σκέψη του. Ζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ μελλοντικὴ αὐτὴ κατεύθυνση τῆς τέχνης του. Ὁ «Λάμπρος» εἶναι μιὰ τελειοποιημένη προσπάθεια. Κάθε στίχος ἀνέβρυσε ἀπὸ τὶς καθαρώτερες γραμμές τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Ἡθῆ κι' ἔθιμα προβάλλουν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές σὰν μιὰ ἀντανεκλαστικὴ εἰκόνα ἀλήθειας. Ὁ παλαιὸς ὄρος τῆς αἰσθητικῆς: «Ut pictura poesis» ἀναλάμπει μέσα στοὺς στίχους τοῦ «Λάμπρου». Νομίζει κανεὶς πὼς ὁ ποιητὴς δὲν γράφει στίχους, ζωγραφίζει. (Φ. Μιχαλοπούλου: «Διονύσιος Σολωμός», 1931, σελ. 15-16). Κανένας νεοέλληνας ποιητὴς δὲν τραγούδησε μὲ τόσον ἔθνικὸ θρησκευτικὸ χρῶμα τὸ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων κι' ἰδίως τῶν Ἑπτανησίων. Μὰ γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς ποιήσεώς του πρέπει νὰ γνωρίζουμε τὸν τόπο του καὶ τὶς συνήθειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ποτὲ δὲν ἀπομακρύνεται. Ἀλλὰ γιὰ τοῦτο χρειάζεται μελέτη τοῦ ἔργου του, κι' ὄχι χρονολογίες, βιβλιογραφίες κι' ἄλλα τέτοια, ποὺ τὸ συσκοτίζουν. Σήμερα ἐπιβάλλεται νὰ γνωρίσουμε τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως βγαίνει ἀπὸ τ' ἀθάνατα ἔργα του. Τὸ τονίζω γιὰ μυριοστὴ φορά: Ἑρμηνεία, ἀνάλυση καὶ κατανόηση τοῦ ποιητῆ μᾶς χρειάζεται, καὶ πάλι ξαναλέγω: κατανόηση, ἀνάλυση κι' ἐρμηνεία θὰ μᾶς ἔκανε νὰ αἰσθανθοῦμε καὶ θαυμάσουμε ὅλο τὸ μεγαλεῖο τῆς τέχνης του...

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

